



Malmö högskola

Lärarytbildningen

Individ och samhälle

Examensarbete

15 högskolepoäng

Entreprenöriellt lärande – utveckling och drivkrafter på två varianter av Samhällsvetenskapsprogrammet

Entrepreneurial learning – development and driving forces in two versions of the Social Science programme

Liselotte Martinsson

Lärarytbildning 90hp
2009-11-10

Examinator: Jan Anders Andersson
Handledare: Therese Vincenti
Malmgren

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur man på två varianter av gymnasiets samhällsvetenskapsprogram arbetar med entreprenöriellt lärande. De två programvarianterna har inriktning mot ekonomi respektive samhällskunskap. Hur har arbetssättet entreprenöriellt lärande utvecklats och vilka drivkrafter finns bakom utvecklingen? Har programvarianternas olika ämnesinriktningar påverkat processen? En kvalitativ metod med semistrukturerade intervjuer har använts, där sex lärare, tre från vardera arbetslag, har intervjuats. Resultatet visar att begreppet entreprenörskap visserligen stammar från de ekonomiska vetenskaperna, men att det utvidgade begreppet entreprenöriellt lärande är ett användbart arbetssätt i de flesta ämnen. Lärarna i de två arbetslagen tolkar begreppet entreprenöriellt lärande på ett likartat sätt. Den ekonomiska programvarianten har p.g.a. sin ämnesinriktning en mer direkt koppling till näringslivet, vilket har gjort att drivkrafter bakom utvecklingen i deras fall i högre grad har kommit från det omgivande samhället, än vad som varit fallet med den samhällsvetenskapliga inriktningen. Båda programmens utveckling mot ett mer entreprenöriellt lärande har till stor del varit beroende av "eldsjälar" bland lärarna. Slutligen konstateras att viktiga förutsättningar för att kunna utveckla entreprenöriellt lärande är därför anpassade lokaler och scheman.

Nyckelord: entreprenöriellt lärande, entreprenörskap, gymnasieskolan, samhällsvetenskapsprogrammet, utveckling, drivkrafter

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	7
1.2. Syfte.....	7
1.3. Frågeställning	8
2. Teoretisk bakgrund.....	9
2.1. Vad är en entreprenör?	9
2.2. Företagsamt lärande = entreprenöriellt lärande?.....	11
2.2.1 Omvärldsförändringar som ett motiv för entreprenöriellt lärande	12
2.2.2. Går det att utbilda för entreprenörskap?	13
2.2.3. Hur ska undervisningen organiseras?	14
2.2.4. Lärarens roll.....	17
2.3. Aktuell forskning kring entreprenöriellt lärande.....	17
2.4. Politiska initiativ	18
2.4.1. Nuteks nationella entreprenörskapsprogram.....	18
2.4.2. Vad vill politikerna?	19
2.5. Teorier om lärande.....	19
3. Metod	22
3.1. Urval	23
3.2. Etiska överväganden.....	23
3.3. Validitet och reliabilitet	24
4. Resultat.....	25
4.1. Arbetsätt.....	25
4.1.1. E-programmet	25
4.1.2. S-programmet	26
4.2 Drivkrafter	28
4.2.1. E-programmet	28
4.2.2. S-programmet	30

4.3.1. E-programmet	31
4.3.2. S-programmet	32
5. Analys och diskussion	34
5.1. Drivkrafter	34
5.2. Språk och begrepp.....	35
5.3. Att implementera entreprenöriellt lärande i skolan	36
5.4. Sammanfattande diskussion	37
Referenser:	40
Bilaga 1	41

1. Inledning

Ett begrepp som blivit populärt inom skolans värld de senaste åren är entreprenöriellt lärande. Arbetssättet entreprenöriellt lärande anses av vissa forskare, skribenter och politiker kunna ge positiva effekter på flera sätt. Dels kan det göra eleverna mer motiverade och engagerade i sitt lärande, dels kan det på sikt bidra till en positiv samhällsekonomisk utveckling i och med att medborgarnas idéer och initiativkraft uppmuntras och tas tillvara. Målet för entreprenöriellt lärande är att väcka och tillvarata elevernas inre drivkraft. Detta ska uppnås genom att skolan använder sig av arbetsmetoder som främjar en sådan utveckling. Entreprenöriellt lärande låter sig inte sammanfattas på några korta rader, men jag kommer senare i uppsatsen att definiera begreppet mer utförligt.

Som blivande lärare i ekonomiska ämnen tyckte jag att detta arbetssätt lät intressant redan första gången jag hörde talas om det. Därför var det tankeväckande när det vid en diskussion i samband med en av våra kursträffar framkom att flera av mina kurskamrater på lärarutbildningen ställde sig ytterst tveksamma till arbetssättet. Vad kunde det bero på? Är entreprenöriellt lärande något som bara lämpar sig för ekonomiska ämnen?

Jag har kommit i kontakt med en skola där man på två olika varianter av samhällsvetenskapsprogrammet förefaller ha kommit relativt långt i processen mot ett mer entreprenöriellt lärande. På de två programmen arbetar man i stor utsträckning ämnesövergripande och i projektform. Eleverna samarbetar med mentorer från organisationer och företag från närsamhället och det lokala näringslivet, kontakter som också används i elevernas skolarbete. De två programvarianterna har inriktning mot ekonomi, respektive samhällskunskap. På ett program där eleverna läser många kurser i ekonomiska ämnen är det kanske inte så anmärkningsvärt att arbeta med entreprenörskap. På ett program med samhällsvetenskaplig inriktning är däremot detta arbetssätt måhända inte lika självklart. Jag tycker därför att det skulle vara intressant att jämföra de två programmens arbetssätt. Entreprenörskap är ett begrepp som ursprungligen kommer från det ekonomiska området. Dess mening har sedan överförts till att beteckna även ett pedagogiskt arbetssätt. Innebär detta att arbetssättet är särskilt lämpat just för ekonomiska ämne, eller går det lika bra att tillämpa inom andra områden?

1.2. Syfte

Mitt syfte är att undersöka hur man på de två olika varianterna av det samhällsvetenskapliga programmet med inriktning ekonomi respektive samhällvetenskap arbetar med entreprenöriellt lärande. Är det någon skillnad mellan motiven för varför man valt detta arbetssätt och hur arbetssättet har utvecklats på de två programvarianterna? Vad kan den skillnaden i så fall bero på?

1.3. Frågeställning

- Hur beskriver de intervjuade lärarna sitt arbete med entreprenöriellt lärande?
- Vilka drivkrafter finns bakom utvecklingen mot entreprenöriellt lärande och hur har arbetsformerna utvecklats över tiden?

2. Teoretisk bakgrund

2.1. Vad är en entreprenör?

Ordet entreprenör kommer från det franska *entrepreneur*. Den tidigaste förekomsten av begreppet är från en fransk ordbok från 1473, där den huvudsakliga betydelsen av ordet uppges vara ”en person som är aktiv och får någonting gjort”.¹

Forskning och vetenskapliga teorier kring entreprenörskap påbörjades redan på 1700-talet, då inom det nationalekonomiska området. En av de nationalekonomer som främst bidragit till att framhålla entreprenörens centrala roll för ett samhälles ekonomiska utveckling är Joseph A. Schumpeter (1883-1950). Schumpeter menade att entreprenören är en speciell typ av företagare, med specifika egenskaper och beteenden. Genom att kombinera de befintliga produktionsfaktorerna på nya sätt differentierar han sig och sitt företag gentemot andra företag och rubbar därigenom jämvikten på marknaden. På detta sätt drivs utvecklingen framåt.²

Med tiden har forskningens fokus flyttats från att försöka *förklara* entreprenörskap till att försöka *utveckla* entreprenörskap, och i samband med detta har andra akademiska discipliner intresserat sig för ämnet.³

Efter andra världskriget sågs tillgången till entreprenöriell förmåga som en viktig faktor för den ekonomiska återuppbyggnaden och man började därför intressera sig för att identifiera de individer som hade denna talang. I samband med detta började beteendevetenskapliga forskare såsom David McClelland (1917-1998) att engagera sig i ämnet. McClelland försökte förklara varför olika länder uppvisar skillnader i ekonomisk tillväxt och utveckling, och vilken roll entreprenören kan spela i detta. McClellands efterföljare inom beteendevetenskap och psykologi har framför allt ägnat sig åt att försöka definiera vilka egenskaper som utmärker en entreprenör samt vilken familjebakgrund och social miljö entreprenörerna oftast kommer ifrån.⁴

Definitionen av en entreprenör försköts därmed ifrån nationalekonomins syn på entreprenörskapet som en funktion på marknaden, till att se entreprenören som en individ med vissa personliga egenskaper. Detta synsätt implicerar att entreprenören innehar en speciell personlighetstyp, ”en gång entreprenör - alltid entreprenör”. Det har dock visat sig svårt att i realiteten kunna skilja entreprenörer från icke-entreprenörer med utgångspunkt från olika individers egenskaper.⁵

Frågan inställer sig då: Går det att utbilda entreprenörer? Jag kommer att återkomma till denna fråga senare.

¹ Landström, Bengt, (1999) , *Entreprenörskapets rötter*, s 22

² Ibid s 41 f

³ Ibid s 58

⁴ Ibid s 60 ff

⁵ Ibid, s 67 ff

Inom den företagsekonomiska forskningen finns flera inriktningar som intresserat sig för entreprenörens specifika förutsättningar. Ur ett företagsekonomiskt perspektiv har denna forskning ofta kommit att inrikta sig på att studera småföretag. Man har försökt kartlägga de olika stegen i företagets etableringsprocesser, tillväxtmönstren och vilka faktorer som påverkar tillväxten i nyetablerade företag.⁶

Även inom organisationsbeteendeforskningen har man studerat entreprenörskap. Dels med utgångspunkt från den enskilda organisationen och dess medlemmar, dels ur ett nätverksperspektiv, hur entreprenören samverkar med andra organisationer och aktörer för att bygga upp sin verksamhet. I Skandinavien har nätverksansatsen vunnit stort gensvar, där bl. a. Bengt Johannisson som påbörjade sin forskning på 1990-talet varit en föregångare.⁷

Inom sociologin har man främst studerat hur samhället kan påverka entreprenörskap hos medborgarna, samt vilken roll entreprenören spelar i samhället. Man har studerat skillnader i grad av entreprenörskap i olika regioner och gjort utvärderingar av olika stödinsatser som genomförts för att stimulera entreprenörskap.⁸

Vad är då en entreprenör egentligen? Det faktum att forskning kring entreprenörskap bedrivs inom så många olika akademiska discipliner har på ett positivt sätt bidragit till att fler aspekter av entreprenörskap har uppmärksammats, men även att definitionen av själva begreppet entreprenör egentligen är något oklar.⁹ Bengt Landström, entreprenörskapsforskare inom företagsekonomins område, anser dock inte att detta behöver innebära ett problem. Han hävdar att man istället bör ställa sig frågan: Vad är det unika i entreprenörskapsforskningen? Vad är det som inte kan förstås inom ramen för de befintliga vetenskapliga disciplinerna och vad är entreprenörskapsforskningens bidrag?¹⁰

Björn Bjerke, professor i entreprenörskap, framhåller i sin bok *Förklara eller förstå entreprenörskap* skillnaden mellan att förklara vad entreprenörskap är och att verkligen förstå entreprenörskap. Att förklara entreprenörskap är enligt Bjerke att ägna sig åt att söka efter faktiska data, använda sig av ett avbildande språk, hitta kausala mönstersamband och bygga modeller. Detta är i linje med den traditionellt naturvetenskapliga forskningstraditionen och det är inom denna tradition större delen av entreprenörskapsforskningen hittills skett. Fokus är på strukturer. Bjerke anser dock att för att förstå fenomenet entreprenörskap, behöver forskaren utgå från att faktiska och avbildande data egentligen inte finns och istället söka efter enskilda aktörers syn på mening, innebörd och betydelser i deras respektive situationer, använda ett skapande språk och göra tolkningar. Fokus är här på processer.¹¹ Detta innebär enligt Bjerke att bl. a. använda sig av hermeneutik och att anta ett socialkonstruktionistiskt synsätt.¹²

⁶ Landström, Bengt, (1999), *Entreprenörskapets rötter* s 80 ff

⁷ Ibid s 96 ff

⁸ Ibid s 108 ff

⁹ Ibid s 15 f

¹⁰ Ibid s 130 f

¹¹ Bjerke, Björn, (2005), *Förklara eller förstå entreprenörskap?* s 52 f

¹² Ibid s 81

En av myterna kring entreprenörskap är enligt Bjerke att entreprenör är något som man föds till, antingen har man de nödvändiga egenskaperna, eller så har man dem inte. Bjerke håller alltså inte med om detta påstående. Han uppger att han under de tjugo år han har arbetat med entreprenörskap sett alldeles för många exempel på motsatsen, entreprenörskap kan visa sig hos de mest oväntade personer och i de mest osannolika situationer.¹³

Bjerke anser att man egentligen inte kan utbilda i entreprenörskap, men har ändå varit med och startat magisterprogram i entreprenörskap vid såväl Stockholms universitet som Malmö högskola. Dessa program inriktar sig inte på att lära ut specifika färdigheter som att skriva affärsplaner, bygga upp företagsekonomiska kontrollsystem el. dyl. Syftet är istället att fostra i det entreprenöriella förhållningssättet. Detta förhållningssätt innebär enligt Bjerke att personerna innehar följande attityder:

1. Världen är full av problem och möjligheter och vi ser alla delvis olika på dem.
2. Det finns många spännande möjligheter och lösningar i vår (socialt konstruerade) verklighet (eller de kan skapas).
3. *Jag vill vara med om att utnyttja och genomföra åtminstone en av dessa möjligheter och lösningar.*¹⁴

På magisterprogrammen försöker man förmedla dessa attityder genom att studenterna får arbeta tillsammans med personer (kurskamrater och andra) som har annan bakgrund och andra referensramar än de själva, göra studiebesök hos entreprenörer och ha entreprenörer som gästföreläsare. Målet för utbildningen är att deltagarna ska ”lära sig hur man gör för att förverkliga sina idéer”.¹⁵

2.2. Företagsamt lärande = entreprenöriellt lärande?

Med anledning av den sysselsättningskris som rådde i Sverige i mitten på 90-talet fick Bengt Johansson, entreprenörskapsforskare, och Torsten Madsén, lärarfortbildare, i uppdrag från Närings- och handelsdepartementet att utreda hur det svenska utbildningssystemet kan och bör arbeta för att främja entreprenörskap. Uppdraget resulterade i en rapport som publicerades 1997, vilken sedan omarbetades till en mer lättläst bok som gavs ut 2000: *Aha! Företagsamt lärande!* I den senare medverkar även Christer Wallentin, gymnasielärare och författare. Denna bok är mer riktad mot lärare och skolledare i grund- och gymnasieskolan, medan rapporten även behandlar entreprenörskap på högskolenivå och vänder sig till politiker och forskare. 2007 kom boken *Så tänds eldsjälar – en introduktion till entreprenöriellt lärande* ut. Boken är en del av Nuteks nationella entreprenörskapsprogram. Författare är Marielle Petersson och Christer Westlund, vilka båda har arbetat med skolutveckling med entreprenörskapsprägel de senaste 15 åren. Jämför man innehållet i böckerna, ger de en samstämmig bild av vad som menas med företagsamt eller entreprenöriellt lärande. Både

¹³ Bjerke, Björn, (2005), *Förklara eller förstå entreprenörskap?* s 99

¹⁴ Ibid, s 273 ff

¹⁵ Ibid s 275 ff

begreppet företagsamt lärande och entreprenöriellt lärande verkar kunna användas för att beteckna samma sak.

2.2.1 Omvärldsförändringar som ett motiv för entreprenöriellt lärande

Redan 1989 kom från OECD en rapport där konsekvenserna av ett alltmer föränderligt samhälle analyserades. Rekommendationen blev att upprätta en skola där ungdomarna skolas i kvalifikationer som är centrala för alla som ska gå ut i ett föränderligt samhälle: kreativitet, flexibilitet, initiativförmåga, ansvarsförmåga och problemlösningsförmåga. Detta fordrar enligt OECD:s rapport att skolarbetet läggs upp på ett annorlunda sätt än vad som hittills varit fallet. Fokus i rapporten är på skolans arbetsmetoder och processer. Danmark och Norge satte också de igång med nationella handlingsprogram för att främja entreprenörskap i skolan under sent 80-tal och tidigt 90-tal, och i Finland kom ”fostran till företagsamhet” att skrivas in i såväl grund- som gymnasieskolans läroplaner redan 1994¹⁶. I Sverige lade Nutek 2000 fram ett förslag till ett nationellt handlingsprogram för ungt företagande och företagsamhet, där man slår fast att entreprenörskap och företagsamhet i grunden handlar om lärande. Därför framhåller Nutek att den viktigaste åtgärden är att förändra skolans läroprocess.¹⁷

Inom EU har åtta nyckelkompetenser identifierats som nödvändiga för arbetstagarna att besitta för att klara av dagens arbetsmarknad:

1. Kommunikation på modersmålet.
2. Kommunikation på främmande språk.
3. Matematiskt kunnande och grundläggande vetenskaplig och teknisk kompetens.
4. Digital kompetens.
5. ”Lära att lära”
6. Interpersonell, interkulturell och social kompetens samt medborgerlig kompetens.
7. Entreprenörskap och företaganda.
8. Kulturella uttrycksformer.

EU rekommenderar medlemsländerna att väva in nyckelkompetenserna, alltså även entreprenörskap, i de skolreformer som görs.¹⁸

Peterson och Westlund hävdar att det skett ett paradigmskifte i samhället. De personer som är födda efter 1970 har inte vuxit upp med samma yttre stabilitet som tidigare generationer. Detta beror bl a på den ökade sekulariseringen, den kulturella mångfalden, marknadsökonomi och medias påverkan. Den värdemässiga konsensus som förr fanns i det svenska samhället finns inte längre. Detta har bidragit till det inte finns några etablerade svar på vad

¹⁶ Backlund-Widjeskog, Bettina (2008), *Du kan om du vill – lärares tankar om fostran till företagsamhet*, s 13

¹⁷ Johannisson, B, Madsén T. och Wallentin, C.(2000) *Aha! Företagsamt lärande!* s 10 ff

¹⁸ Peterson M. och Westlund C. (2007) *Så tänds eldsjälarna*, s 10

som är rätt och fel och många ungdomar (och vuxna) har svårt att orientera sig och finna sina egna övertygelser i informationsflödet. Människor reagerar olika på ett paradigmskifte, vissa vill sträva tillbaka mot det gamla, kända sättet att arbeta och lösa problem, medan andra vill skapa helt nya arbetssätt och strukturer. Författarna anser att detta är vad som pågår inom den svenska skolan just nu. Själva förespråkar de ett nytt arbetssätt, nämligen det de kallar entreprenöriellt lärande.¹⁹

De konstaterar i sin bok att begreppet entreprenöriellt lärande är relativt nytt och har vuxit fram under de senaste 20 åren. Såväl internationellt som bland politiker från samliga svenska partier anses att ökat entreprenörskap är en förutsättning för att upprätthålla och skapa välstånd. Författarna framhåller att forskning på området (de specificerar inte vilken forskning) har visat att entreprenörskap är något man kan lära sig och att skolan följaktligen behöver förändras för att elever ska få möjlighet att utveckla denna kunskap. Samtidigt pekar de på att p.g.a. att Sverige ligger i framkant när det gäller entreprenörskap i skolan och att arbetssättet är så pass nytt, finns inte mycket forskning gjord på effekterna av entreprenöriellt lärande. Syftet med deras bok är därför att ge förslag på hur pionjärarbetet med att införa entreprenöriellt lärande kan genomföras.²⁰

2.2.2. Går det att utbilda för entreprenörskap?

Johannisson och Madséns grundsyn är att företagsamhet finns hos oss alla. De jämför med det lilla barnets upptäckarglädje och drivkraft att lära sig nya saker. Grundskolans primära uppgift bör därför enligt författarna vara att bejaka barns naturliga företagsamhet genom att organisera verksamheten så att eleverna självständigt kan genomföra engagerande projekt. I gymnasieskolan bör man istället inrikta sig mot att eleverna utvecklar sin förmåga till samarbete och att ägna sig åt skapande verksamhet i affärsliknande former. Författarna anser att entreprenörskap inte är någon speciell, unik egenskap som bara innehas av några få individer, utan tycker istället att entreprenörskap ska kunna ses som en generell grund för verksamhets- och kunskapsutveckling. De påpekar att *hur* lärandet sker är minst lika viktigt som *vilka* ämnen och aspekter som tas upp.²¹

Peterson och Westlund beskriver att många elever hindras i sitt lärande av en inlärld hjälplöshet. Inlärld hjälplöshet definieras som *ett mer eller mindre ihållande, inlärt tillstånd som förhindrar lärande och förändringsbenägenhet hos en individ*. Det uppkommer p.g.a. att individen inte ser sambandet mellan sitt eget agerande och konsekvenser i omvärlden. Man ger upp innan man ens hunnit försöka med argument som ”Jag har provat förut men det gick inte”, ”Vad tjänar det till att försöka när jag redan har så låga betyg?” och ”Det är lågkonjunktur och därför kan man inte få jobb nu”. Ett sätt att bryta detta tillstånd och väcka liv i elevernas inre drivkraft är att använda sig av entreprenöriellt lärande.²²

¹⁹ Peterson, M. och Westlund, C. (2007), *Så tänds eldsjälar*, s 11 ff

²⁰ Ibid s 115 f

²¹ Johannisson, B., och Madsén, T. (1997), *I entreprenörskapets tecken*, s 9 ff

²² Peterson, M. och Westlund, C. (2007), *Så tänds eldsjälar*, s 17 f

2.2.3. Hur ska undervisningen organiseras?

För att kunna leva i och anpassa sig till ett ständigt föränderligt samhälle, behövs särskilda förmågor hos medborgarna och dessa kan skolan bidra till att utveckla genom att inta ett mer entreprenöriellt förhållningssätt till lärprocesserna.

Den bild Johannisson och Madsén målar upp över hur företagsamt lärande bör organiseras innebär att arbetet sker i ämnesövergripande projektarbeten. Eleverna ska uppmuntras att bidra med egna idéer, lärandet kan liknas vid ett experimenterande, där även misstag kan användas som ett tillfälle till reflektion; man lär sig att lära. Aktörer från närsamhället bör bjudas in och samverka mellan utbildningssystemet och samhället behöver öka. Författarna har vid en genomgång av skolans styrdokument funnit att hela utbildningssystemet som ideal har arbetsformer som överensstämmer med de krav de själva ställer för en entreprenöriell skolning. Själva ordet entreprenörskap eller entreprenöriellt lärande nämns visserligen inte i styrdokumentet, men andra formuleringar kring hur lärandet bör ske stämmer med definitionen av entreprenöriellt lärande. T.ex.:

Utbildningen skall främja elevernas utveckling till ansvars-kännande människor, som aktivt deltar i yrkes- och samhällslivet. All verksamhet i skolan skall bidra till elevernas allsidiga utveckling.

Eleverna skall i skolan få utveckla sin förmåga att ta initiativ och ansvar och arbeta och lösa problem självständigt och tillsammans med andra. Skolan skall utveckla elevernas kommunikativa och sociala kompetens. (Lpf 94, s 5)

Däremot visar deras kartläggning att det finns ett stort gap mellan ideal och praktik. Till stor del ägnar sig skolan åt mer traditionell undervisning (eller gjorde det åtminstone 1997). Samtidigt ger författarna en mängd exempel på hur företagsamt lärande faktiskt bedrivs på olika ställen i Sverige. De konstaterar även att initiativ till sådana arbetssätt ofta har kommit från eldsjälar vid de aktuella skolorna, en sorts entreprenörer inom skolans värld.²³

Johannisson, Madsén och Wallentin presenterar en sammanställning över läroprocesser som befrämjar företagsamhet:

1. Bygger på erfarenhetsbaserat lärande som berör elevernas livsvärld.

-Det sätt på vilket skolan delar in kunskap i olika skolämnen är konstlad, så lär man sig inte i verkliga livet och så ser inte världen ut.

2. Förutsätter att eleverna tar ansvar för sitt eget lärande.

-En människas lärande påverkas av hennes uppfattning av vad inläring är. Med enbart traditionell undervisning är risken att eleverna lär sig på traditionellt sätt: för proven och inte på djupet.

²³ Johannisson, B., och Madsén, T. (1997), *I entreprenörskapets tecken*, s 11 f

3. Äger rum i en forskande kultur, där utmaningar hanteras genom skapande och experimenterande verksamheter.

-Dagens facitkultur, där det alltid finns ett rätt (och flera fel) svar på varje fråga, behöver ersättas av en forskningskultur där det inte finns några givna svar.

4. Baseras på dialogiska klassrum där många tankar möts och bekräftas.

-Bygger bl a på Olga Dysthes forskning på området²⁴. Istället för ett monologiskt klassrum, där läraren styr både ämnesval och innehåll, bör man sträva efter ett dialogiskt klassrum, där fler röster får göra sig hörda, elever och röster från det omgivande samhället. Detta kan uppnås bl.a. genom att läraren ställer autentiska, äkta frågor, och tar fasta på elevernas svar.

5. Innebär ett lärande i samspel med andra där man både lär sig att samarbeta och att dra nytta av andras idéer.

6. Utgår från problem som eleverna själva finner värda att lösa.

-Om eleverna saknar djupare intresse för innehållet i en uppgift kommer ansträngningarna inte att inriktas på att lära sig och förstå, utan på att med minsta möjliga insats producera ett resultat som läraren godkänner.

7. Bygger på att eleverna ser lärandet som meningsfullt genom att de upptäcker samband och kan skapa helheter.

8. Baseras på långa sammanhängande processer, i vilka eleverna lär sig planera, genomföra och utvärdera sitt eget arbete.

9. Innehåller återkommande inslag av reflexion över det egna agerandet, tänkandet och lärandet.

-Planeringsdiskussioner är t ex utmärkta tillfällen till metarefleksion.²⁵

Peterson och Westlund vill i sin bok visa på skillnader mellan entreprenöriellt lärande och det de kallar traditionell undervisning genom att beskriva arbetsätten som diametralt motsatta och räknar upp skillnaderna i följande diagram:

²⁴ Dysthe, Olga (1996), *Det flerstämmiga klassrummet*

²⁵ Johannisson, B., Madsén, T. och Wallentin, C. (2000), *Aha! Företagsamt lärande!*, s 84

Tabell 1. Peterson och Westlund (2007), *Så tänds eldsjälar* s 98

Skillnader mellan traditionell undervisning och Entreprenöriellt Lärande

Traditionell	Entreprenöriell
Pedagogens undervisning är i centrum genom exempelvis ämnesspecifika klassrum.	Elevens lärande är i centrum med exempelvis elevanpassade klassrum.
Pedagogen styr undervisningen.	Arbetslag och eleverna drar upp riktlinjer för lärandet.
Pedagogen har en auktoritär ledarstil.	Pedagogen har en personlig auktoritet.
Eleverna tränas att hitta rätt svar och att identifiera rätt kunskap.	Eleverna kommer till insikt om att det ofta finns många alternativa svar och många vägar till kunskap och utveckling.
Eleverna examineras med hjälp av prov.	Eleverna utvärderar lärprocessen under arbetets gång tillsammans med pedagogen. Arbeten rapporteras på olika sätt.
Pedagogen berättar vad som är "rätt".	Pedagogen stimulerar en sökprocess.
Pedagogen ger information.	Pedagogen frågar efter information.
Pedagogen har svaren "Jag vet det här..."	Pedagogen ställer frågor "Vad vill du lära dig?"
Pedagogen är synlig.	Pedagogen är "osynlig".
Innehållsorienterad och prestationsorienterad.	Processorienterad.
Fokuserar på teorier.	Fokuserar på erfarenheter.
Är på "lätsas".	Sker på "riktigt".
Fragment.	Helhet.

Synen på vad entreprenöriellt lärande är stämmer som synes tämligen väl överens med den som Johannison m.fl. redovisar. Peterson och Westberg anser att arbetssättet kan användas inom alla ämnen.

Peterson och Westberg pekar ut 22 olika kompetenser, som stimuleras av entreprenöriellt lärande. Dessa kompetenser grupperar de sedan under tre huvudrubriker:

1. Personligt ledarskap – självkunskap (här ingår t ex självkänsla och självförtroende, ansvarstagande, känslohantering, tålmod och uthållighet, mm).
2. Förändringskompetens och lärande (t ex förmåga att reflektera, motivation och framtidstro, kommunikationskompetens, omvärldsorientering, mm).
3. Ta-sig-församhet (t ex idéutvecklingskompetens, handlingskraft, och organiseringskompetens).²⁶

Författarna menar att dessa förmågor inte är till nytta enbart för den som vill starta ett eget företag, utan det är kompetens som efterfrågas även av arbetsgivare, eleverna kan komma att bli *intraprenörer*, anställda som ägnar sig åt entreprenörskap inom en befintlig organisation.²⁷

2.2.4. Lärarens roll

Båda grupperna av författare konstaterar att lärarrollen blir annorlunda i en skola som ägnar sig åt entreprenöriellt lärande, jämfört med den traditionella lärarrollen. Enligt Johannison et al, ska lärarens roll vara att underlätta elevernas lärande, som i grunden måste vara självstyrt. Det krävs även mer samarbete med kollegor och med aktörer utanför skolan. Slutligen krävs stöd från skolledningen, eftersom arbetssättet kommer att kräva ändringar av schema och bemanning.²⁸

Peterson och Westberg menar att från att ha kanske ha varit en lärare som håller föreläsningar och styr innehållet i lektionerna relativt hårt, måste läraren ändra sitt arbetssätt så att han/hon blir mer av en coach och processledare. Det är inte läraren som ska ställa frågorna och sitta inne med alla rätta svar. Frågorna ska istället komma från eleverna själva, och svaren söks på det ställe där man kan få den bästa informationen, det kan vara inom skolan eller utanför den i det omgivande samhället.²⁹

2.3. Aktuell forskning kring entreprenöriellt lärande

I de få vetenskapliga avhandlingar om entreprenöriellt lärande som jag har lyckats hitta, konstateras just detta: forskning inom området saknas till stor del. Detta beror sannolikt på att begreppet är så pass nytt. Den forskning som finns ägnas följaktligen mest åt att definiera begreppet entreprenöriellt lärande, inte åt utvärdering av arbetssättet.

Guðrun Svedberg beskriver i sin avhandling *Entreprenörskapets avtryck i klassrummets praxis* hur entreprenöriellt lärande gestaltar sig på två olika gymnasieprogram. Hon beskriver

²⁶ Peterson, M. och Westlund, C. (2007), *Så tänds eldsjälar*, s 31

²⁷ Ibid s 22

²⁸ Johannisson, B., Madsén, T. och Wallentin, C. (2000), *Aha! Företagsamt lärande!* s 96 f

²⁹ Petersson, M. och Westlund, C. (2007) *Så tänds eldsjälar*, s 97

hur undervisningen läggs upp, vilka sociala gemenskaper elever och lärare deltar i, och vilka lärandeformer som är framträdande.³⁰

Eva Leffler analyserar i sin avhandling *Diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan* hur diskurserna kring entreprenörskap i skolan har uppkommit, vilken innebörd som finns i begreppet samt hur det praktiskt kommer till uttryck i skolan. Hon har i detta sammanhang studerat fyra grundskolor, där man ägnat sig åt olika entreprenöriella projekt.³¹

I Finland har ”fostran till företagsamhet” funnits inskrivet i läroplanerna sedan 1994. De främsta skälen till detta verkar ha varit av samhällsekonomisk art. Landet befann sig i en lågkonjunktur med hög arbetslöshet och man ville öka antalet företag och därmed skapa fler arbetstillfällen. Det är därför intressant att läsa Bettina Backlund - Widjeskogs avhandling, där hon konstaterar att finska lärares motivation att använda sig av entreprenöriellt lärande sällan kommer från ambitionen att skapa fler företag och arbetstillfällen i landet. Lärarna motiverar istället arbetssättet med att de vill ta fram elevernas inre drivkraft och att det gör eleverna mer engagerade och motiverade i sitt lärande. Backlund ser här en krock mellan det humanistiska bildningsideal som många lärare bekänner sig till, och ett mer samhällsekonomiskt nyttotänkande, där skolans främsta uppgift är att utbilda morgondagens arbetskraft.³²

I Danmark har forskaren Knud Illeris genomfört en undersökning, där han jämfört elever som gått i traditionella skolor med elever som har gått i s.k. försöksinriktade skolor (som kan sägas använda sig av ett företagsamt lärande). Intervjuer som genomförts femton år efter att eleverna gått ut skolan, visar att det inte fanns några större skillnader mellan de två gruppernas uppfattning om huruvida skolorna har gett dem ”nyttiga kunskaper”. Inga avgörande skillnader avseende fortsatt skolgång, uppnådd status eller val av yrke kunde heller utläsas. Däremot fanns det tydliga skillnader vad gäller värderingar, t ex inställning till könsroller, medinflytande, politik, osv. Dessa skillnader berodde på vilken typ av skola de undersökta personerna gått i. Eleverna från försöksskolorna innehade i högre grad kvalifikationer såsom självständighet, kreativitet och kommunikationsförmåga. Man kan från denna undersökning dra slutsatsen att skolans långtidseffekter främst gäller värderingar och förhållningssätt, inte traditionella skolkunskaper.³³

2.4. Politiska initiativ

2.4.1. Nuteks nationella entreprenörskapsprogram³⁴

Nutek var en myndighet som hade till uppgift att stärka näringslivets förutsättningar och främja hållbar regional tillväxt. Nutek ingår numera i Tillväxtverket. Under åren 2005-2008

³⁰ Svedberg, Gudrun (2007), *Entreprenörens avtryck i klassrummets praxis* s 181 ff

³¹ Leffler, Eva (2006), *Företagsamma elever - diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan* s 232 ff

³² Backlund-Widjeskog, Bettina (2008), *Du kan om du vill – lärares tankar om fostran till företagsamhet* s 311 ff

³³ Johannisson, B., Madsén, T. och Wallentin, C. (2000), *Aha! Företagsamt lärande!* s 52 f

³⁴ Nutek (2008), *Entreprenörskap i stort och smått*

genomförde Nutek på uppdrag av regeringen ett nationellt entreprenörprogram. Nuteks definition av entreprenörskap var i detta sammanhang:

Entreprenörskap är en dynamisk och social process, där individer, enskilt eller i samarbete, identifierar möjligheter och gör något med dem för att omforma idéer till praktiska och målinriktade aktiviteter i sociala, kulturella eller ekonomiska sammanhang.

Syftet med det nationella entreprenörskapsprogrammet var att utgöra en start på ett långsiktigt arbete för att öka andelen entreprenöriella individer i samhället. I det stora programmet ingick fyra delprogram:

1. Företagsamhet i grundskolan och på gymnasiet
2. Entreprenörskap på universitet och högskola
3. Kompetensutveckling av rådgivare och näringslivsutvecklare
4. Att bygga en regional strategi för entreprenörskap.

Nutek har alltså koncentrerat sig på hur utbildningssystemet kan bidra till att utbilda entreprenörer, samt hur de individer som vill starta företag ska få den hjälp och det stöd de behöver.

2.4.2. Vad vill politikerna?

Den rapport som Johannisson och Madsén presenterade 1997 gjordes på uppdrag av Närings- och handelsdepartementet, vid en tidpunkt då vi hade en socialdemokratisk regering i Sverige. Av utredarnas tankar kring ändringar i skolans styrdokument för en mer entreprenöriell skola blev dock inte mycket realiserat, troligen till stor del beroende på att vi i Sverige 2006 fick en ny, borgerlig regering. Den borgerliga regeringen verkar dock vara inne på samma spår, för i maj 2009 presenterade de sin *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet*. I denna skrift meddelar utbildningsministern, högskole- och forskningsministern samt näringslivsministern att de vill att entreprenörskap ska ”löpa som en röd tråd genom utbildningssystemet”. Syftet med detta är att eget företag ska vara ett lika naturligt val som anställning för landets medborgare. Ministrarna pekar även på att mycket av det som utmärker en bra entreprenör är egenskaper som studerande behöver utveckla för att klara sina studier och för att bli framgångsrika i yrkeslivet. Regeringen ger därför Skolverket i uppdrag att utreda frågan.³⁵

2.5. Teorier om lärande

Peterson och Westlund för i sin bok i stort sett inga resonemang kring varifrån de har fått den teoretiska bakgrunden till sina idéer kring entreprenöriellt lärande. De har i sin bok en del lästips för den som vill fördjupa sig inom olika ämnesområden. Inget av tipsen hänvisar dock till någon av de stora tänkarna inom pedagogikens område, utan det är mest senare författares sammanställningar eller vidareutveckling av de ursprungliga teorierna. Johannisson m fl

³⁵ Regeringskansliet (2009) *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet*

hänvisar i sin bok *Aha! Företagsamt lärande!* till Vygotskijs syn på lärandet som ett dynamisk samspel mellan tanke och handling. De tar även upp Malaguzzi, skapare av Reggio Emilia-pedagogiken som exempel på en inspirationskälla. I den mer vetenskapligt inriktade rapporten I entreprenörskapets tecken finns fler referenser, de flesta till mer sentida forskare. Genom att göra en egen inventering bland de stora pedagoger vi läst om under lärarutbildningen, har jag även hos Dewey och Freinet funnit tankar, som jag tycker stämmer överens med entreprenöriellt lärande.

Den ryske pedagogen Lev Vygotskij (1896-1934) är en av de tidigaste representanterna för den sociokulturella synen på lärande. Han ansåg att det är genom sociala och kulturella erfarenheter som människan i samspel med andra formas som tänkande, kännande och kommunicerande varelse. I detta sammanhang är språket centralt. Vygotskij ser språket som ett kollektivt redskap där samhällets erfarenheter finns representerade och görs tillgängliga för kommande generationer. Vygotskijs kanske mest kända begrepp är *den närmaste utvecklingszonen*. Utvecklingszonen definierar Vygotskij som avståndet mellan det som barnet klarar på egen hand utan stöd av andra, och det barnet förmår klara av med hjälp av andra. Det är inom denna zon som barnet är mottagligt för undervisning. Vartefter barnet lär sig nya saker, flyttas utvecklingszonen framåt. Den politiska situationen i Sovjetunionen gjorde dock att Vygotskijs tankar inte fick den spridning de förtjänade förrän långt efter hans död, men idag har hans tankar påverkat skolan i stora delar av världen.³⁶

Den amerikanske filosofen och pedagogen John Dewey (1859-1952) kallas ofta reformpedagog. Med detta menas att hade en syn på lärande som avvek från vad som var gängse i samhället på den tiden. Hans tankar har i hög grad kommit att präglad dagens svenska skola. En central utgångspunkt hos Dewey är att människan/barnet är en social varelse. Samhälle, skola och individ måste utgöra en helhet för att man ska kunna uppnå pedagogisk framgång. Skolans problem är enligt Dewey att den är isolerad från det vanliga livet, man bör istället sträva efter att göra skolan till en genuin del av samhällslivet. Skolarbetet ska präglas av aktivt arbete, samarbete och idéutbyte. Sådant främjar enligt Dewey ansvarstagande och disciplin. Han förespråkar ”learning by doing”, verkligt lärande kommer endast till stånd när en planerad handling omsätts och resultatet av den kan bedömas. Viljan att åstadkomma något eller att lära måste dock komma från individen själv, den kan inte tvingas fram. Därför är det en fördel att utgå från något som ligger nära elevens egen erfarenhet eller intresse.³⁷

Arbetets pedagogik skapades av pedagogen Célestin Freinet (1896-1966). Denna pedagogik kännetecknas av strävan mot att allt arbete i skolan ska vara meningsfullt och ha en mottagare. Man samarbetar mycket med det lokala samhället, gör studiebesök, och skapar till stor del sina egna läromedel. Handens och hjärnans arbete värderas lika och mycket av skolarbetet har en praktisk prägel.³⁸

³⁶ Anna Forsell, (2005), *Boken om pedagogerna* s 109 ff

³⁷ Ibid s 79 ff

³⁸ Ibid s 171 ff

Loris Malaguzzi (1921-1994) levde och verkade i den italienska provinsen Reggio Emilia. Han påbörjade ett utvecklingsarbete inom de kommunala förskolorna i regionen, ett arbete som fortfarande pågår och som har inspirerat många andra förskolor runt om i världen, inte minst i Sverige. Inom Reggio Emilia-pedagogiken ser man barnen som kompetenta medborgare och förskolan som ett offentligt rum. Man strävar efter att ställa sig i dialog med det omgivande samhället; olika pedagogiska riktningar, vetenskaper, konst, design och teknik. Man utgår från att barnen har inneboende kraft, resurser och en vilja att lära och växa. Den vuxne/läraren ska vara en medskapare i barnets process att konstruera världen, genom att lyssna, föra en dialog med barnet och utmana dess tankar. Pedagogisk dokumentation och reflektion är viktiga redskap både för barnen och för pedagogerna.³⁹

³⁹ Anna Forsell, (2005), *Boken om pedagogerna* s188 ff

3. Metod

Mitt syfte är att undersöka hur man på de två olika programvarianterna arbetar med entreprenöriellt lärande. Är det någon skillnad mellan varför man har valt detta arbetssätt och hur det har utvecklats på de två programvarianterna och vad kan det i så fall bero på?

Den ena programvarianten har ekonomisk inriktning och den andra samhällsvetenskaplig. (Jag kommer härnäst att referera till dem som E-programmet och S-programmet). Bästa sättet att få tillgång till denna information anser jag är att intervjua de personer som varit med om den processen, nämligen lärarna på de två programmen. Enligt Jan Trost är det syftet med undersökningen som ska bestämma val av metod. Vill vi få reda på frekvenser och andra statistiska mått ska vi använda oss av kvantitativa studier. Vill vi däremot förstå människors sätt att resonera eller reagera, är en kvalitativ undersökning lämpligast.⁴⁰

Trost refererar även till det som brukar kallas Thomas teorem:

*If men define situations as real, they are real in their consequences.*⁴¹

Med detta menas att det inte finns någon objektiv sanning eller verklighet. Däremot får det sätt som människor uppfattar sin verklighet konsekvenser för hennes sätt att handla och betrakta andra människor. Genom att intervjua lärarna hoppas jag att de kan förmedla sina tankar och erfarenheter av sin verklighet till mig.

Intervjuerna är semistrukturerade. Detta innebär att jag utgår från ett antal huvudteman där jag ställer öppna frågor till den intervjuade. Respondenten har då möjlighet att själv styra svarets inriktning och jag kan följa upp med att ställa kompletterande frågor. Dessa är inte förutbestämda utan anpassas till vilken riktning intervjun tar. På detta sätt undviker jag att styra svaren i alltför hög grad. Det är den intervjuades bild av ett händelseförlopp jag vill få tillgång till och jag vill i möjligaste mån undvika påverkan från mina egna förutfattade meningar.

Undersökningen kan kategoriseras som en deskriptiv fallstudie, eftersom mitt syfte är att beskriva händelseförlopp vid två olika varianter av det samhällsvetenskapliga programmet vid en skola.⁴²

När jag har genomfört intervjuerna, kommer jag att tolka innehållet. Jag kommer för detta ändamål att använda mig av en fenomenografisk analys. Syftet med en sådan är att analysera hur fenomen i omvärlden uppfattas av människor. En fenomenografisk analys kan sammanfattas i fyra punkter.

1. Att bekanta sig med data och etablera ett helhetsintryck.
2. Uppmärksamma likheter och skillnader i intervjuernas utsagor.

⁴⁰ Trost, Jan (2005), *Kvalitativa intervjuer*, s 14

⁴¹ Ibid s 36

⁴² Patel, Runa och Davidsson, Bo (2003), *Forskningsmetodikens grunder*, s 13

3. Kategorisera uppfattningar i beskrivningskategorier
4. Studera den underliggande strukturen i kategorisystemet.⁴³

3.1. Urval

Jag har valt att intervjua tre lärare från vardera arbetslag, d.v.s. totalt sex intervjuer. Antalet bedömde jag som tillräckligt stort för att jag ska kunna få tillgång till nog mycket information kring ämnet, och tillräckligt litet för att jag rimligen skulle hinna med arbetet under den tid jag har till mitt förfogande. Jag kontaktade först arbetslagsledarna på de två programmen och frågade om de ville ställa upp på en intervju för ett examensarbete om entreprenöriellt lärande. Båda tackade ja. Jag bad sedan dem att rekommendera två lärare vardera från sina respektive arbetslag. Jag ansåg att de var bättre lämpade än jag att göra detta urval eftersom jag inte har full insyn i vilka lärare som varit engagerade i entreprenörskap och entreprenöriellt lärande. Jag tog sedan kontakt med de rekommenderade lärarna, och även de tackade ja till att bli intervjuade. E-programmets arbetslag har elva medlemmar och S-programmet endast sex, detta delvis p.g.a. att E-programmet har fler elever. Jag valde ändå att intervjua lika många lärare från varje programvariant, eftersom jag i detta sammanhang anser det viktigt att få lika mycket information om båda programmen, oavsett hur många elever de har.

Intervjuerna genomfördes i olika grupperum på skolan. Dessa lokaler var lämpliga av flera skäl. Det var enkelt och tidsbesparande att jag sökte upp lärarna på deras arbetsplats, och det faktum att de befann sig på hemmaplan bidrog troligen till att intervjusituationen kändes mer bekväm för dem. Dessutom fick vi oftast sitta i fred i dessa grupperum, vilket befrämjade ljudkvaliteten på inspelningen av intervjuerna. Jag spelade in intervjuerna och skrev sedan ut dem så snart som möjligt, medan jag fortfarande hade samtalet i färskt minne. Varje intervju blev 30-40 minuter lång.

Jag inledde intervjuerna med några bakgrundsfrågor kring de intervjuades utbildning, antal år inom läraryrket, etc. Sedan följde ett antal öppna frågor kring ämnet entreprenöriellt lärande, vilka jag följde upp med följdfrågor när jag behövde få ytterligare information kring något. Jag avslutade intervjun med att ge möjlighet för den intervjuade att ge ytterligare kommentarer. Detta är enligt Patel och Johansson ett lämpligt sätt att disponera en intervju.⁴⁴ Intervjumanus bifogas som en bilaga.

3.2. Etiska överväganden

Inför intervjuerna har jag berättat för de intervjuade att uppgifterna kommer att användas i ett examensarbete på lärarutbildningen samt att inga uppgifter som kan identifiera skolan eller lärarna kommer att nämnas. Uppgifterna kommer endast att användas i detta arbete. Jag har även förklarat att det är helt frivilligt att delta i undersökningen och att de intervjuade har rätt att avbryta intervjun när som helst om de så önskar.

⁴³ Patel, Runa och Davidsson, Bo (2003), *Forskningsmetodikens grunder*, s 33

⁴⁴ Ibid, s 73

3.3. Validitet och reliabilitet

Validitet är ett mått på huruvida en undersökning mäter det den ska mäta. Reliabilitet mäter hur pass stor noggrannhet undersökningen mäter med. När det gäller kvalitativa studier blir betydelsen av dessa två begrepp lite annorlunda. Validitet gäller i en kvalitativ studie egentligen hela forskningsprocessen. Reliabilitet kan inte heller bedömas på samma sätt som i en kvantitativ studie. I en sådan är det viktigt att man skulle ha kommit fram till samma resultat även om mätningen skett vid en annan tidpunkt eller av en annan forskare. Detta är inte applicerbart på en kvalitativ studie, eftersom det ligger i sakens natur att de intervjuade kan ha ändrat åsikt från ett intervjutillfälle till ett annat, samt att det ibland t.o.m. kan vara önskvärt att den enskilde forskaren kan komma att påverka intervjun eller tolkningen. Inom kvalitativa studier är de två termerna så pass sammanflätade att man i allmänhet endast använder sig av begreppet validitet.⁴⁵

Jag bedömer undersökningens validitet som är relativt hög. Detta påstående grundar jag på att de intervjuade lärarna var påfallande öppenhjärtiga och inte verkade oroliga för att ta upp ämnen och episoder som skulle kunna vara kontroversiella. Troligen bidrog det faktum att jag lovat att uppgifterna skulle behandlas konfidentiellt till detta. Jag har intervjuat tre lärare från vardera programvariant, vilket har gett mig ungefär lika mycket information om båda programmen. Av de intervjuade är fem kvinnor och en man. Detta kan tyckas lite ojämnt fördelat, men det återspeglar könsfördelningen bland lärarna på de två programmen tämligen väl och är svårt att göra någonting åt. Det som skulle kunna påverka intervjuerna är att jag personligen känner lärarna på E-programmet bättre än vad jag känner lärarna på S-programmet. Jag har dock strävat efter att undvika att detta ska påverka resultatet av min analys. Samtliga lärare har också klargjort att jag gärna får återkomma med kompletterande frågor om det skulle behövas.

⁴⁵ Patel, Runa och Davidson, Bo (2003), *Forskningsmetodikens grunder*, s 102 f

4. Resultat

Jag har intervjuat sex lärare från två varianter av samhällsprogrammet om hur de på de två programvarianterna arbetar med entreprenöriellt lärande och hur detta arbetsätt har utvecklats. Skolan är en stor kommunal gymnasieskola i en medelstor svensk stad. På skolan går c:a 1700 elever, och den ingår i sin tur i ett större gymnasieförbund med fyra medlemskommuner. Den ena programvarianten, här kallad E-programmet, är en "näringslivsintegrerad ekonomiutbildning" med viss tonvikt på marknadsföring samt entreprenörskap. Programvarianten är studieförberedande, men eleverna har även möjlighet att bli diplomerade gymnasieekonomer, vilket gör att de kan arbeta som ekonomiassistenter el.dyl. även direkt efter gymnasiet. Den andra programvarianten, som jag kommer att referera till som S-programmet, har samhällsvetenskaplig inriktning där samhällskunskap och historia är karaktärsämnen. Programvarianten är främst studieförberedande. De intervjuade är alla behöriga gymnasielärare och har mellan 6 och 36 års erfarenhet av läraryrket. Två av de intervjuade lärarna på E-programmet undervisar i ekonomiska ämnen och samhällskunskap och en i ekonomiska ämnen och psykologi. Två av de intervjuade lärarna på S-programmet har ämneskombinationen samhällskunskap och psykologi, och en svenska och historia.

4.1. Arbetsätt

4.1.1. E-programmet

På E-programmet beskriver lärarna att de arbetar med entreprenöriellt lärande på flera nivåer. Dels som entreprenörskap i mer traditionell mening, där eleverna förbereds för att en dag kunna starta ett eget företag om de så önskar. Eleverna läser under sina tre år på programmet många olika ekonomiska kurser. Samtidigt definierar de intervjuade lärarna entreprenöriellt lärande även i ett vidare begrepp, som ett förhållningssätt som genomsyrar hela verksamheten. Detta tar sig bl.a. till uttryck i att de har något som de kallar "öppna dörrar" vilket innebär att dörrarna till lärarnas rum alltid ska stå öppna för eleverna och att eleverna uppmuntras att komma och be om hjälp och råd lite när som helst när det behövs. De lokaler programmet har till sitt förfogande underlättar helt klart denna ambition, vilket jag kommer att återkomma till senare. Förhållningssättet innebär även att möjligaste mån inte säga nej till elevernas förslag och idéer. Misstag kan ibland vara bästa sättet att lära sig.

Jag tycker att det är, ja som jag sa, mer ett förhållningssätt, ett sätt att förhålla sig till eleverna och till lärandet och till den verksamhet som vi håller på med.

Det är ett sätt att bemöta eleverna, bemöta elevernas frågor. Det inbegriper t. ex. att aldrig säga nej. Om det inte är uppenbart olagligt eller omoraliskt eller farligt så ska man få testa. (lärare på E-programmet)

Vidare beskriver lärarna på E-programmet att de i stor utsträckning arbetar ämnesövergripande och i projektform. Arbetsättet bygger mycket på samarbeten mellan eleverna och elevernas samarbete med lärarna, liksom samarbete lärarna emellan. Eleverna arbetar ofta i smågrupper och man använder sig mycket av det omgivande samhällets olika

resurser. Eleverna har t ex under årskurs två och tre mentorer i näringslivet som de drar nytta av i olika projekt och uppgifter.

Lärarna beskriver det som att eleverna successivt skolas in det här arbets- och förhållningssättet. Under det första året har man t ex ett starta-eget-tema i kursen Företagsekonomi A. Där får eleverna hitta på ett fiktivt företag med en fiktiv produkt, skriva en affärsplan och presentera det hela för sina klasskamrater. Detta beskrivs av en av lärarna som *torrsim i företagande*. I årskurs två får så eleverna sina näringslivsmentorer. Parvis blir de tilldelade en kontaktperson på ett företag i det lokala näringslivet, vilken de ska intervjuja, besöka och på andra sätt samarbeta med i olika projekt. Bl.a. gör eleverna en presentation om företaget ifråga, till vilken företagsmentorerna bjuds in, samt en rapport om miljö och arbetsmiljö. Under det tredje året är det obligatoriskt för alla elever starta ett företag inom Ung Företagsamhet (UF) och i detta sammanhang används näringslivsmentorer som bollplank. Arbetet med UF-företaget utgör elevernas projektarbete.

Förutom dessa företagsekonomiska projekt, har man även ett antal projekt inom andra ämnen. I årskurs ett görs ett engagemangsprojekt där eleverna ska sätta sig in i en social fråga och i årskurs två ska de ordna ett event där målet är att samla in pengar till ett välgörande ändamål.

Programvarianten har även en del internationella samarbeten. Utbytet med Norge är det mest utvecklade, elever och lärare från Norge kommer varje år på besök och de svenska eleverna deltar årligen i en norsk UF-mässa. Man har även samarbete med en skola i Kanada, dit eleverna skickar de reklamfilmer på engelska om sitt hemlän som de producerar under årskurs två. Eleverna har även kanadensiska brevvänner som de skriver till inom ämnet engelska. Ett utbyte med Malta är under uppbyggnad.

De intervjuade lärarna påpekar dock att långt ifrån all undervisning är så entreprenöriell som man kan tro när man hör om alla projekt. Även vanliga, traditionella lektioner behövs, för att förbereda eleverna inför projektarbetena och ge dem den kunskapsbas de behöver.

På E-programmet är de flesta ämnen på något sätt involverade i de olika projekten, bl.a. de ekonomiska ämnena, samhällskunskap, svenska, engelska, religion, idrott och hälsa, matematik, info/layout och naturkunskap. De ämnen som mer sällan är med i något ämnesövergripande projekt är t.ex. moderna språk samt psykologi och filosofi.

4.1.2. S-programmet

Alla de tre intervjuade lärarna på S-programmet poängterar att för dem är entreprenöriellt lärande inte synonymt med entreprenörskap i den betydelse som innebär att starta företag och tjäna pengar. *Det kan vara det, också, men för oss är inte det det primära*, som en av lärarna uttrycker det.

Karaktärsämnen på S-programmet är samhällskunskap och historia, och eleverna läser upp till C-nivå i kurserna i samhällskunskap och svenska. Man läser även en kurs i internationella relationer i årskurs tre.

Även på S-programmet arbetar man mycket i ämnesövergripande projekt, och grupparbeten i olika former är vanligt förekommande. På detta program utgår man från ett slags 1-2-3-tänkande, för att eleverna ska komma in i arbetssättet på ett bra sätt. Detta innebär att eleverna under det första året får mycket stöd och handledning, och de olika projekten styrs också lite mer av lärarna än vad som är fallet under år två och tre. De intervjuade lärarna framhåller att entreprenöriellt lärande inte innebär att eleverna blir tilldelade en uppgift och sedan släpps vind för våg. Det är viktigt att arbetet och lärandet sker tillsammans, både tillsammans med klasskamraterna och tillsammans med lärarna.

Eftersom grupparbeten är en så ofta förekommande arbetsform har man på S-programmet lagt ner en hel del tid och energi på att utarbeta en modell för hur grupparbeten ska startas och följas upp på ett bra sätt. Man har här utgått från den kafé-modell som beskrivs i Peterson och Westlunds (2007) bok *Så tänds eldsjälar*, men modifierat den lite för att den ska passa bättre för just denna verksamhet. S-programmets kafé-modell fungerar så att eleverna, efter att ha delats in i grupper eller själva valt grupper, får tillfälle att enskilt fundera över hur de vill lösa uppgiften eller formulera problemställningen som arbetet ska handla om. Sedan samlas den lilla gruppen tillsammans med läraren och då ska alla ha någonting att säga i frågan. Det behöver inte vara något revolutionerande eller originellt, men alla ska i alla fall ha tänkt över det hela och uttrycka sina tankar kring hur arbetet ska fortskrida. På detta sätt blir varje elev mer engagerad i frågan och det går inte att endast förlita sig på att de andra gruppmedlemmarna gör jobbet. Dessutom kommer fler infallsvinklar fram ju fler som funderar och yttrar sig. Sedan följs detta möte upp med fler kafé-sittningar, gruppen och läraren tillsammans under arbetets gång. Projektet följs på så sätt upp och eleverna får en möjlighet att reflektera över sin läroprocess. Eleverna skriver också ofta loggbok som en väg till reflektion över sin inlärningsprocess. Även detta introduceras stegvis för eleverna.

Och framför allt kanske förklara för dem själva inläringen, på vilket sätt den går till. Att det faktiskt, t ex den här lilla diskussionen i den här lilla gruppen, att den bidrar till inläringen. Så att försöka medvetandegöra, i småportioner, vad inläringen, kunskapsinhämtningen egentligen är. Och det får man ju göra lite varsamt, så att det inte bara blir abstrakt snack, i ettan. (Lärare på S-programmet)

På S-programmet börjar man i årskurs ett med mindre projekt, vilka ofta innebär att eleverna ska ta kontakt med personer utanför skolan. Det kan vara en representant för en organisation eller ett företag, en politiker, eller någon som kan ge dem insikter i vilka fördomar som finns om olika grupper i samhället. Detta är ett sätt att träna eleverna i att våga ta kontakter utanför skolan. Man använder sig även av det som Peterson och Westlund kallar storytelling, dvs att låta människor berätta sin livshistoria. Detta kan åstadkommas genom studiebesök, eller att olika gäster bjuds in till skolan.

I årskurs två genomförs två större projekt. Det ena kallas Samhälle i samhället, och innebär att eleverna gruppvis får en mentor från en organisation, myndighet eller ett företag i närsamhället. Eleverna besöker organisationen, gör ett tematiskt arbete om eller tillsammans med den, och mentorn fungerar som samarbetspartner och bollplank. I årskurs två deltar

eleverna även som delegater för olika länder i ett FN-rollspel. I rollspelet deltar elever från alla tre årskurserna. FN-rollspelet är ett samarbete mellan flera olika ämnen, där man i historia förbereder sig genom att läsa om FN:s bakgrund och tillkomst, i samhällskunskapen läser om FN:s organisation och de olika medlemsländerna och deras eventuella konflikter och ämnet svenska kommer in när det gäller olika presentationer och rapporter. Kursen internationella relationer är självklart också aktuell när det gäller detta projekt.

I årskurs tre genomförs dels ett mindre projekt, där eleverna får i uppgift att dokumentera en ort i sin hemtrakt. Ofta blir detta en dokumentation av en ort i länet, men elever som kommer från någon annan del av Sverige eller från ett annat land har möjlighet att välja en ort därifrån istället. Kartläggningen görs ur socialt, kulturellt och ekonomisk synvinkel, och särskilt fokus ligger på jämställdhets- och tillväxtfrågor. I detta projekt ingår att ta kontakt med organisationer, föreningar och personer från orten i fråga. I årskurs tre genomför eleverna dessutom det större projektarbete som är obligatoriskt på alla gymnasieprogram. På S-programmet styrs inte formerna eller inriktningen för detta arbete, vilket resulterar i att det är stor spridning mellan vad eleverna väljer att göra. Projekten har under de senaste åren varierat mellan allt från att producera en rapskiva med samhällskritiska texter och ett projekt kring att åka Vasaloppet till mer traditionella utställningar och föredrag om t.ex. psykiska sjukdomar eller jämställdhet. Det brukar även varje år vara någon elev som väljer att driva UF-företag. *Eleverna är väldigt uppfinningsrika, sammanfattar en av de intervjuade lärarna.*

Lärarna på S-programmet är måna om att ge eleverna de verktyg och den kunskap de behöver inför de olika projekten, vilket innebär att undervisningen även inkluderar mer traditionellt upplagda lektionstillfällen, med t ex föreläsningar och anteckningstagande.

På S-programmet ingår nästan alltid ämnena samhällskunskap, historia och svenska i de ämnesövergripande projekten. Även geografi, naturkunskap och psykologi ingår i vissa projekt medan moderna språk involveras mer sällan.

4.2 Drivkrafter

4.2.1. E-programmet

E-programmet startade för c:a 10 år sedan med ambitionen att skapa en mer marknadsanpassad ekonomiutbildning. De drivande var från början främst en skolledare som numera slutat vid skolan, samt en av de intervjuade lärarna. Stadens högskola hade under ett antal år haft ett samarbete med det lokala näringslivet för att få in mer praktik och verklighetsanknytning i undervisningen, och skolledaren tyckte att detta borde gå att införa även i gymnasieskolan. Det hade samtidigt kommit signaler från näringslivet att det fanns behov av fler sorters ekonomer än de mer redovisningsinriktade som skolan hittills hade utbildat. Den intervjuade läraren påbörjade arbetet i mindre skala under ett läsår, och efter denna försöksperiod utvidgades det hela till att omfatta ett helt arbetslag. Då tillkom bl.a. de andra två intervjuade lärarna.

I början var fokus mycket på de ekonomiska ämnena och samarbetet med mentorerna i det lokala näringslivet. Successivt har detta utvecklats till att omfatta fler ämnen och fler ämnesövergripande projekt. Orsakerna till detta har delvis varit rent praktiska. Det blev för hög arbetsbelastning för ekonomilärarna när de skulle hålla ordning på kontakterna med näringslivsmentorerna och samtidigt konstruera olika uppgifter till eleverna. De började därför ta hjälp av andra lärare i arbetslaget och såg att andra ämnen med fördel kunde involveras samt att detta kunde ge såväl tidsmässiga som pedagogiska samordningsvinster. Den allmänna pedagogiska utvecklingen har också bidragit till att utveckla arbetssättet eftersom ämnesövergripande arbeten och fler omvärldskontakter är något som ligger i tiden. Med tiden har begreppet entreprenöriellt lärande kommit att innefatta mer än den ekonomiska definitionen av entreprenörskap.

Vi försöker alltid få in det här med etik också, att det inte bara är business. Man kan vara sociala entreprenörer, samhälls-entreprenörer, man kan vara entreprenör för att förändra världen. (lärare på E-programmet)

De intervjuade lärarna uttrycker alla att de själva tror mycket på sitt arbetssätt och sin pedagogik och att de numera har svårt att tänka sig att arbeta på något annat sätt. För tio år sedan gick diskussionens vågor höga på skolan om huruvida arbetslag var en lämplig organisationsform eller ej. Skolledningen ville införa programindelade arbetslag istället för de ämnesinstitutioner som hittills funnits, något som långt ifrån alla lärare på skolan tyckte var någon särskilt god idé. De intervjuade lärarna på E-programmet var däremot positiva till omorganisationen och framhåller idag att programindelade arbetslag är en förutsättning för att kunna arbeta med entreprenöriellt lärande.

Under de senaste åren har man i samarbete med skolans andra ekonomiska programvariant arbetat med att få skolan certifierad att utbilda diplomerade gymnasieekonomer. Detta ser man som en kvalitetsstämpel på den utbildning man erbjuder, och att sträva mot denna diplomering hoppas man ska kunna verka som en morot för eleverna. Stiftelsen Företagsam, som står bakom denna certifiering ställer bl.a. krav på att utbildningen ska innehålla praktiska, ämnesövergripande och verklighetsbaserade moment⁴⁶.

E-programmets lärare ser i princip bara fördelar med arbetssättet. De vill att eleverna ska utvecklas under åren på programmet, att de ska få möjlighet att utveckla sin kreativitet och stärka sin självkänsla. Deras skolarbete ska resultera i verkliga produkter och det ska finnas en mottagare, inte bara läraren som ska bedöma resultatet. Lärarna uttrycker att de tror att deras elever trivs och har roligt i skolan. Det faktum att deras programvariant är den mest populära på samhällsprogrammet samt att yngre syskon till tidigare elever på programvarianten ofta också väljer samma programvariant ser de som ett gott betyg.

En nackdel med arbetssättet skulle kunna vara att samarbetet lärarna emellan tar mer tid än om alla skulle "köra sitt eget race". Men alla de intervjuade tycker att det ändå är värt den extra tidsåtgången, om man tar hänsyn till alla fördelar. De trivs tillsammans och tycker att

⁴⁶ <http://www.foretagsam.se/>

det faktiskt oftast är roligare att arbeta tillsammans än på egen hand. Lärarna påpekar också att det friare arbetssättet kanske inte passar alla elever lika bra, vissa kan behöva mer struktur, men med extra hjälp och stöttning brukar det fungera ändå.

4.2.2. S-programmet

S-programmets första större ämnesövergripande projekt påbörjades för c:a 12 år sedan. Det var ett brottsförebyggande arbete, för vilket man ett par år senare tilldelades ett nationellt pris för bästa brottsförebyggande projekt. Upprinnelsen till projektet var att det i elevenkäter framgick att eleverna på programvarianten önskade få in mer praktik i sin utbildning. Samtidigt fick lärarna på programmet kontakt med en polis som tyckte att man borde börja med brottsförebyggande arbete i skolan. Med utgångspunkt från detta utvecklades som en del av kursen Samhällskunskap B ett samarbetsprojekt mellan skolan, polisen, brottsförebyggande rådet och kommunen. Detta projekt arbetade man med i flera års tid, och det kom så småningom att utvecklas till det mer omfattande samarbete som nu benämns Samhälle i samhället.

I övrigt uppger alla de tre intervjuade lärare att ämnesövergripande projektarbeten, ökat elevinflytande och ansträngningar att inkludera mer praktik och omvärldskontakter i utbildningen är något man har arbetat med länge på programmet. Det var dock i samband med att de tre intervjuade lärarna 2007 gick en 7,5-poängs universitetskurs kallad *Entreprenöriellt lärande i skolan* som de fick möjlighet att sätta ord på sitt arbetssätt.

Många av oss har ju arbetat på det här sättet sedan länge, men det var bra att få ord på begreppen. (lärare på S-programmet)

Tips om kursen fick lärarna från sin rektor, men de framhåller att det var de själva som fattade det slutgiltiga beslutet att verkligen gå utbildningen eftersom de hade ett personligt intresse av den.

Från utbildningen, där bl.a. Peterson och Westlunds (2007) samt Bjerkes (2005) böcker ingick som kurslitteratur, har de plockat moment som de tycker att de kan ha nytta av, t.ex. storytelling och den egna varianten av kafé-modellen (som beskrivs i stycke 4.1.2.). De intervjuade lärarna framhåller också att kursen har bidragit till att arbetssättet och projekten har organiserat och systematiserat på ett bättre sätt. För att kunna fortsätta utvecklingen av ett mer entreprenöriellt lärande krävs att det finns en plan och en progression. Dessutom är det viktigt att klargöra för såväl lärare som elever vilka mål som ska uppnås och vilka kriterier som ligger till grund för bedömning och betygssättning.

De intervjuade lärarna på S-programmet vill att eleverna ska utveckla ta-sig-församhet, för att använda sig av ett begrepp lanserat av Peterson och Westlund. De vill att eleverna ska få tilltro till sin egen förmåga och att de ska kunna ta sig för saker. De vill också att eleverna ska kunna se sammanhangen mellan olika företeelser i samhället och kunna betrakta samma fråga ur flera olika synvinklar. En annan drivkraft är att ge eleverna möjligheter till mer praktik och fler kontakter med det omgivande samhället.

Lärarna tror att eleverna uppskattar arbetssättet, eftersom det är roligare och mer omväxlande än mer traditionell undervisning. Dessutom tror de att eleverna upplever att de får mer tid för uppgifterna, eftersom flera ämnen samarbetar. Även det faktum att det är verkliga frågor och verkliga uppgifter de har att arbeta med gör att eleverna känner högre motivation.

Även dessa lärare kan mest se fördelar med arbetssättet. En av dem nämner dock att bedömning och betygsättning kan vara lite svårare med detta arbetssätt. Hon menar emellertid att detta går att förebygga genom att i förväg klart definiera vilka mål och kriterier som gäller för varje projekt. Alla tre lärarna nämner också att elever med t.ex. neuropsykiatriska funktionshinder kan ha svårt att hantera detta arbetssätt, då det kräver mycket grupparbete och egen planering. Lärarna har sinsemellan diskuterat att en reservplan behöver finnas till hands för dessa elever, där man kan ge dem mer struktur på arbetet och kanske även extra handledning.

4.3. Lokaler, schemaläggning och resurser

4.3.1. E-programmet

E-programmet har sina lokaler i ett hus några hundra meter från den stora skolbyggnaden. Huset var tidigare logement på ett militärregemente som numera är nedlagt och vars lokaler till större delen har övertagits av stadens universitet. E-programmet har under årens lopp fått dela detta hus med olika mindre program eller programvarianter, men större delen av huset har man ändå kunnat disponera för eget bruk. Eleverna har hemklassrum där de har de flesta av sina lektioner. Klassrummen är möblerade så att eleverna sitter i mindre grupper, och varje elev har en låsbar hylla där de kan förvara böcker och annat skolmaterial. För vissa lektioner, t.ex. moderna språk och en del valbara kurser, samt för att äta lunch, får de förflytta sig till den stora skolbyggnaden. Lärarna har sina arbetsrum i ena änden av huset. I programmets hus finns två datorsalar samt några mindre grupperum, vissa av dem utrustade med en eller flera datorer. Ingen av datorsalarna är stor nog för att rymma en hel klass där alla kan få egen dator. Däremot behöver datorsalarna oftast inte förbokas eftersom det mest är programmets egna elever som använder dem. Man har sedan denna termins början även tillgång till en ambulerande datorvagn, men har inte hunnit börja använda den så mycket ännu. Programvarianten har under årens lopp sökt pengar från såväl EU som det svensk-norska Interreg - samarbetet för att finansiera vissa av projekten.

E-programmets lärarlag består av elva personer, vilka tillsammans täcker in de flesta av programvariantens ämnen, undantaget moderna språk och vissa andra tillvalsämnen. Några av arbetslagets lärare har all sin undervisning på E-programmet, andra undervisar i varierande omfattning även på andra program. Lärarna får då ibland förflytta sig ner till den stora skolbyggnaden. Arbetslaget har till viss del inflytande över hur deras kurser och scheman ska läggas upp, åtminstone vad gäller kurser och lärare inom den egna programvarianten. Blocktid finns inlagt i schemat varje vecka, tid som används till ämnesövergripande arbeten.

4.3.2. S-programmet

S-programmet håller till i den stora skolbyggnaden. Detta är ursprungligen en läroverksbyggnad, som under årens lopp byggts på och byggts ihop med andra byggnader så att skolan nu täcker större delen av ett kvarter. På skolan finns ett flertal olika program och många hundra elever. Eleverna på S-programmet har traditionella skåp i en av korridorerna, där de kan förvara sina tillhörigheter. Ambitionen är att de även ska ha de flesta av sina lektioner i klassrum i denna korridor eller åtminstone i samma huskropp. Det finns gott om grupprum runt om på skolan, men det är sällan de är utrustade med datorer. Datorsalar finns att boka, men det är endast en som är stor nog att rymma en klass där alla ska ha tillgång till egen dator. Denna var tidigare tillgänglig att boka för alla klasser, men är nu reserverad för IT-varianten av samhällsprogrammet. Mindre datorsalar finns det några stycken, men det är nödvändigt att förboka dem. De intervjuade lärarna nämner att det kan vara ett problem att eleverna sällan kan lämna kvar sitt material i ett klassrum för att fortsätta arbetet senare. Allt måste packas ihop och tas med efter varje lektion. Programvarianten har bl a sökt och beviljats bidrag från Brottsförebyggande rådet för att finansiera sina projekt.

Lärlarlaget består av endast sex personer, vilket gör att eleverna har lärare från andra arbetslag i flera av sina ämnen. Lärarna på S-programmet undervisar i sin tur på flera andra program. Besparingar och därmed följande omorganisation har bl.a. inneburit att en av de lärare jag intervjuade inte längre tillhör detta arbetslag, utan nu arbetar på ett naturvetenskapligt program och hör till det arbetslaget. Lärarna har sina arbetsplatser tillsammans med de andra lärarna på samhällsprogrammet i rum längst upp i huset. Dörrarna är låsta och besökare/elever får ringa på en dörrklocka så att någon kan öppna dörren.

Tidigare fanns blocktid inlagt på programvariantens schema, men den togs bort för två år sedan, troligen av schematekniska skäl. Detta har enligt de intervjuade lärarna försvårat de ämnesövergripande arbetena.

Ja, förut hade vi ju block, då kunde ju flera lärare samarbeta samtidigt i klassrummet, men för två år sedan togs det bort. Så nu är det ett evigt pusslande. Man springer från andra lektioner, springer mellan olika klassrum, och det är inte bra. (lärare på S-programmet)

4.4. Attityder till entreprenöriellt lärande

4.4.1. E-programmet

Lärarna på E-programmet beskriver att de inom skolan till en början möttes av stor skepsis inför sitt arbetsätt. Andra lärare ansåg att arbetslaget fick orättvisa fördelar, och att arbetssättet var flummigt och oseriöst. Med tiden har dock dessa uppfattningar mildrats något. De intervjuade lärarna uttrycker att detta beror dels på att de faktiskt har blivit bättre på det de gör. De har förbättrat sina arbetsmetoder och blivit bättre både på att dokumentera och att kommunicera vad arbetssättet faktiskt går ut på. Dels har den pedagogiska utvecklingen gjort att t.ex. programindelade arbetslag, ämnesövergripande arbeten, samverkan med näringslivet, och elevinflytande inte är lika kontroversiellt längre.

Det finns de som har anklagat oss för att ha gräddfil, liksom, de tror inte att det finns något hårt arbete bakom... Men man får inte bry sig om det, tror jag, om man tror på en sak så.... (Lärare på E-programmet)

....alltså nu har vi ju på något vis jobbat in och förtjänat någon slags respekt.... Men alla har ju inte applåderat hela tiden. Utan i skolans värld, som det finns i alla organisationer också, men det finns en hel del Jante. Så det har vi fått känna på. Och våra elever vittnar ju ofta om det att andra lärare och elever tycker saker om oss. ... Men de som lär känna oss upptäcker att vi inte är så jättekonstiga. Och du kan gå en annan utbildning och säkert möta ungefär samma arbetsätt och så också. (Lärare på E-programmet)

Eleverna verkar dock vara positivt inställda till programvariantens arbetsätt, eftersom den är den mest valda programvarianten på samhällsvetenskapsprogrammet på skolan. Det faktum att ett stort antal näringslivsmentorer samverkar med programmet tyder på att även dessa vill stödja detta arbetsätt.

4.4.3. S-programmet

På S-programmet verkar man inte ha upplevt samma motstånd mot arbetssättet. Två av de intervjuade lärarna på detta program har dock endast arbetat 5-6 år på skolan och var alltså inte med när man t.ex. genomförde omorganisationen från ämnesinstitutioner till programindelade arbetslag. Den lärare som har arbetat längst på programmet framhåller att hon sällan har märkt någon skepsis hos eleverna eller hos personer från det omgivande samhället. Däremot har det hänt att lärare och andra inom skolan ställt sig frågande till att behöva ompröva etablerade arbetsätt och rutiner.

”Och ungdomarna är ju väldigt medvetna egentligen om det här, jag tror inte man behöver förklara så mycket för dem som man kanske behöver förklara för organisationen i sig. Man blir mer ifrågasatt, eller numera inte så mycket, men jag tror att från början kan man bli mer ifrågasatt i skolan att motivera varför man jobbar så. Mot det som man jobbade förr, det var en sådan självklarhet så att det fanns inget behov att motivera ’varför gör ni på detta sättet?’” (Lärare på S-programmet)

5. Analys och diskussion

5.1. Drivkrafter

De intervjuade lärarna från de två programvarianterna är mycket samstämmiga i sina beskrivningar av vad entreprenöriellt lärande egentligen innebär. Ämnesövergripande, projektarbeten, samarbete, gruppsamverkan, elevaktivitet, omvärldskontakter, verklighetsanknytning är ord de använder. Även deras beskrivningar hur de vill att eleverna ska utvecklas stämmer väl överens. De vill alla att eleverna ska stärka sin självkänsla, lära känna sina styrkor och resurser, öva sig på att ta kontakter och göra presentationer inför andra, se möjligheter och helt enkelt bli företagsamma. Detta är färdigheter de tror att eleverna kommer att ha nytta av i livet, både yrkesmässigt och privat. Dessutom vill de naturligtvis att eleverna ska trivas och ha roligt i skolan, vilket de tycker att detta arbetssätt kan bidra till.

Skillnaden är att lärarna på E-programmet uttryckligen förbereder eleverna för att kunna starta eget företag en dag. Detta är i och för sig inte så konstigt med tanke på att detta är en ekonomisk inriktning av samhällsprogrammet. Samtidigt är det i överensstämmelse med den mer traditionella definitionen av en entreprenör, en person som startar och driver företag. När E-programmet startade var detta också ett av huvudsyftena med utbildningen, att utbilda driftiga ekonomer som motsvarade näringslivets behov. Med tiden har begreppet entreprenörskap kommit att utvidgats till det mer omfattande begreppet entreprenöriellt lärande, där detta har blivit ett förhållningssätt inför hela programmets verksamhet. Denna utveckling har skett vartefter lärarna själva har märkt fördelarna med arbetssättet, vad som helt enkelt har fungerat. Samtidigt har det utvidgats till att inkludera fler ämnen och fler lärare. På E-programmet spelar mentorerna från näringslivet en viktig roll. Mentorsföretagen används som studieobjekt för olika uppgifter och redovisningar. Mentorerna själva fungerar som publik och verkliga mottagare till de presentationer eleverna gör om företagen och de fungerar även som diskussionspartners och bollplank när eleverna i årskurs tre driver sitt UF-företag. Jag kan tänka mig att detta verkligen är ett utbyte, att mentorerna får en hel del tillbaka från eleverna i form av idéer och tankar från unga människor, som ju faktiskt så småningom kan komma att utgöra dessa företags kunder, anställda eller affärskontakter.

Drivkrafter har alltså varit såväl yttre krav som lärarnas egen önskan om att få arbeta på detta sätt. Det lokala näringslivet uttryckte ett behov av mer entreprenöriella ekonomer, och på senare tid har Stiftelsen Företagsams villkor för att skolan ska bli certifierad att diplomera gymnasieekonomer bidragit till utvecklingen. Samtidigt har lärarna märkt att detta är ett arbetssätt som fungerar och som de och eleverna trivs med, varför de har varit måna om att få fortsätta att arbeta i denna anda.

På S-programmet är lärarna noga med att påpeka att entreprenörskap för dem inte är synonymt med att starta företag och tjäna pengar. De hänvisar till det mer omfattande begreppet ta-sig-församhet. Visst kan arbetssättet leda till att eleverna till slut startar företag, men det primära är att stödja eleverna i deras utveckling mot att bli mer företagsamma och att se sammanhangen i samhället. Programmets första steg mot ett mer entreprenöriellt lärande

togs i samband med det brottsförebyggande projekt som sedan utvecklades till det mer utbyggda projektet Samhälle i samhället. Sedan har man fortsatt att arbeta på detta sätt i flera ämnen, men det var först i samband med att de intervjuade lärarna gick en universitetskurs i entreprenöriellt lärande som de kände att de fick benämningar och begrepp för sitt arbetssätt. Det var även i och med denna kurs som de verkligen insåg vikten av att systematisera sitt arbetssätt, för att kunna fortsätta utveckla de olika samarbetsprojekten. Även på S-programmet är man måna om att eleverna ska få möta verkligheten, bl.a. i form av mentorsorganisationer. Lärarna uttrycker dock att det kan vara svårt att få till detta ibland, eftersom programmet har en samhällsvetenskaplig inriktning och man därför gärna vill ha myndigheter, aktörer inom den offentliga sektorn och organisationer som samarbetspartners. Dessa tycker ofta att de har svårt att erbjuda riktiga arbetsuppgifter till eleverna, och de kan därför vara lite tveksamma till att ställa upp som mentorer och samarbetspartners. Programmet är dessutom studieförberedande, vilket gör att det ofta kräver ytterligare några års studier på högskolenivå innan eleverna är färdigutbildade. Min reflektion här är att det kanske inte är så viktigt att eleverna har verkliga arbetsuppgifter. Ett studiebesök där eleverna får samtala med mentorn, ställa frågor och se sig om i lokalerna, tror jag kan vara nog så givande för en gymnasielev som kanske inte har besökt så många olika arbetsplatser tidigare.

På S-programmet tycker jag mig skönja att det är lärarna och eleverna själva som varit mest pådrivande i arbetet mot ett mer entreprenöriellt lärande. Kopplingen till det lokala näringslivet är inte lika stark som på ett ekonomiskt program. Eftersom det är ett studieförberedande program är det lite vagt vad eleverna egentligen kan komma att arbeta med i framtiden och oftast krävs en högskoleutbildning innan de är klara. Däremot har eleverna efterfrågat mer verklighetsanknytning och praktik i utbildningen, och också lärarna vill att eleverna ska få möta verkligheten. Samtidigt var det faktiskt ett brottsförebyggande projekt på initiativ av polisen som utgjorde programvariantens första större projekt. Även den universitetskurs i ämnet som de intervjuade lärarna har gått, har bidragit till utvecklingen.

Jag kan efter att ha intervjuat lärarna dra slutsatsen att entreprenöriellt lärande inte alls är ett arbetssätt som är förbehållet ekonomiska läroämnen, utan det verkar fungera bra i de flesta ämnen. Även om begreppen entreprenör och entreprenörskap ursprungligen kommer från de ekonomiska vetenskaperna är det vidare begreppet entreprenöriellt lärande ett arbetssätt som kan passa för många olika typer av utbildningar.

5.2. Språk och begrepp

När lärarna på de två olika programvarianterna beskriver sitt arbetssätt för mig uttrycker de sig på lite olika sätt. Lärarna på E-programmet använder sig av en hel del företagsekonomiska termer, även för att beskriva pedagogiska eller skolrelaterade företeelser. Kanske är det för att de är ekonomilärare alla tre eller kanske är det en anpassning till att de pratar med mig, som de vet har mer erfarenhet från företagsekonomins område än vad jag (hittills) har från pedagogikens? En av lärarna nämner också att man bör vara lite försiktig med att använda sig av ekonomiska termer när man beskriver skolans verklighet, eftersom dessa begrepp kan vara negativt laddade för vissa personer. Samtidigt har denna lärare lagt märke till att acceptansen

för sådana begrepp verkar ha ökat på senare tid, även inom skolans värld. Lärarna på S-programmet, som relativt nyligen har gått en universitetskurs om entreprenöriellt lärande, använder sig ofta av begrepp hämtade från den kursen, och säger också att den kursen hjälpt dem att sätta ord på ett arbetssätt som de redan tidigare till stor del använt sig av.

5.3. Att implementera entreprenöriellt lärande i skolan

Lärarna på det två programmen vittnar om hur de i viss grad mött motstånd mot entreprenöriellt lärande, kanske särskilt för c:a tio år sedan när de arbetssätt som ingår i begreppet inte var lika etablerade i skolan. Motståndet verkar dock främst ha kommit från personer inom den egna organisationen, sällan från elever eller aktörer från det omgivande samhället. Jag kan se flera förklaringar till detta. För det första så väcker omorganisationer och krav på förändring av etablerade arbetssätt nästan alltid frågor och rektioner hos de som utsätts för dem. Jag tror att man kan säga att det är en del av den mänskliga naturen att reagera så. Om man dessutom tycker att det arbetsätt man redan tillämpar fungerar bra, så är motivationen naturligtvis låg att förändra det. För det andra så ligger det i sakens natur att det är aktörer inom skolan som är mest engagerade i skolans angelägenheter. Visst har de flesta i samhället åsikter om skolan, men på detaljnivå så är det främst skolans egna som har insyn.

När jag har diskuterat entreprenöriellt lärande med t.ex. mina kurskamrater på lärarutbildningen har jag också märkt att många ställer sig frågande eller negativa till begreppet. Jag tror att det kan bero på de negativa associationer många får när de hör ekonomiska termer användas för att beskriva företeelser i skolan. Om man däremot specificerar vad arbetsättet egentligen innebär, t.ex. omvärldskontakter, att anknyta till elevers tidigare erfarenheter, ämnesövergripande temaarbeten, varierande redovisningsformer, etc., så är det inte många som tycker att det är någonting konstigt eller anmärkningsvärt. Jag kan därför se ett problem med att använda ekonomiskt färgade etiketter på något som inte nödvändigtvis har direkt koppling till ekonomi.

För ett par år sedan bestämde skolledningen att entreprenöriellt lärande skulle vara en ledstjärna för hela det samhällsvetenskapliga programmet på skolan. Detta möttes med minst sagt blandade reaktioner från lärarkåren.

Men för 1,5 år sedan då så skulle entreprenöriellt lärande vara ett av begreppen som hela samhällsprogrammet och för all del hela skolan skulle jobba med. Man bestämde det helt enkelt från skolledningen. Och då vart det ramaskri, det kan jag säga! (lärare på E-programmet)

På samhällsprogrammet om man säger så, nu har man ju tagit det här entreprenöriella lärandet som någon sorts ledstjärna. Jag tror inte man har tänkt igenom det på alla håll och kanter. (lärare på S-programmet)

De intervjuade lärarna tror att det finns fler lärare på skolan som skulle vilja arbeta mer med entreprenöriellt lärande. Men för att det ska fungera på ett bra sätt krävs rätt förutsättningar i form av lokaler, schemaläggning och tillgång till datorer, t.ex. På E-programmet har man sitt eget hus, med möjlighet till hemklassrum, öppna dörrar till lärarrummen, mm. Detta hus vill

man för allt i världen inte mista. Vid några tillfällen under årens lopp har risken för detta varit överhängande och lärarna har då kämpat med näbbar och klor för att få behålla sina lokaler, sitt arbetslag och sitt inflytande över schemalagningen. På S-programmet förflyttar sig såväl lärare som elever ständigt mellan olika klassrum, vilket inte verkar befrämjande för det entreprenöriella lärandet. Eleverna måste förvara sina pågående arbeten i sina skåp, blocktiden försvann av schematekniska skäl för ett par år sedan och det råder brist på datorer. Det är lätt att tycka att lärare ständigt skyller på resursbrist, men jag förstår att det måste vara en utmaning att utveckla entreprenöriella projektarbeten under de förutsättningarna. Stadens två kommunala gymnasieskolor ska emellertid snart slås ihop till en och stora ombyggnationer står för dörren, så det borde ju vara ett gyllene tillfälle att planera inför framtiden.

Skolans förutsättningar påverkas till syvende og sist av politiska beslut. Såväl den förra socialdemokratiska regeringen som den nuvarande borgerliga verkar vara intresserade av mer entreprenörskap i skolan. Frågan är bara hur de egentligen definierar entreprenörskap och hur de motiverar att det ska införas i skolan? I den skrift som regeringskansliet gav ut i maj 2009, *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet*, nämns att de främsta anledningarna till att införa entreprenörskap i skolan är göra egenföretagande till ett tänkbart alternativ för fler medborgare, samt att de egenskaper som utmärker en entreprenör är sådana att de kan hjälpa eleverna att klara sitt skolarbete bättre. Jag anser att detta är två rent ekonomiska argument som går ut på att öka sysselsättningen i landet och genomströmningshastigheten av elever i skolsystemet. Jag tvivlar på att dessa argument är särskilt effektiva för att övertyga lärare om fördelarna med entreprenöriellt lärande. Visst vill väl också lärare bidra till en positiv utveckling av samhällsekonomin, men jag tror att lärare väljer detta arbetsätt främst av andra skäl, vilket också framkommer i intervjuerna ovan. Skäl de intervjuade lärarna nämner är att arbetssättet är mer intressant och utvecklande både för eleverna och för dem själva, att det förbereder eleverna inför vuxenlivet och att de lär sig på ett annat och bättre sätt än med traditionell undervisning. Lärare väljer arbetsätt som de märker fungerar i skolans vardag helt enkelt. Om det sedan även leder till fler arbetstillfällen och en effektivare skola, så är det att betrakta som en bonus!

5.4. Sammanfattande diskussion

Jag har i detta arbete undersökt och jämfört hur det kommer sig att man på två olika varianter av samhällsprogrammet har valt att arbeta med entreprenöriellt lärande. Vilka drivkrafter har funnits bakom utvecklingen och skiljer sig tillvägagångssätten åt mellan de två programvarianterna? För att få reda på detta behövde jag använda mig av en kvalitativ metod. En kvantitativ metod i form av en enkät el. dyl. hade inte gett mig det djup i svaren som jag har kunnat få genom intervjuer. Jag är medveten om att det är omöjligt att som intervjuare inte påverka respondenterna, men jag har gjort mitt bästa för att förhålla mig neutral. Jag har intervjuat sex lärare, tre från vardera arbetslag. Att intervjuar fler personer hade förmodligen gett ännu fler infallsvinklar och mer information, men med hänsyn tagen till den tid jag hade till mitt förfogande, så var detta det bästa alternativet.

Många, både i Sverige och utomlands, tycks vara eniga om att för att stå rustade inför ett liv i ett alltmer föränderligt samhälle behöver dagens ungdomar andra sorts kunskaper än vad som behövdes förr. Rena faktakunskaper kommer de att ha mindre användning av, medan kompetenser som initiativkraft, samarbetsförmåga och medvetenhet om hur man lär är avgörande för deras möjligheter att anpassa sig till omvärldsförändringar. Detta är även egenskaper som anses vara utmärkande för entreprenörer.

Går det att utbilda i entreprenörskap? Björn Bjerke (2005) anser inte det, men har ändå startat entreprenörskapsprogram vid två olika högskolor. Samtidigt anser han inte heller att entreprenöriella egenskaper är något unikt medfött som endast finns hos vissa individer. Han påpekar att det är skillnad mellan att förklara och att verkligen förstå entreprenörskap. Med utgångspunkt från detta resonemang kan jag dra slutsatsen att potential till entreprenörskap finns hos oss alla, om än i varierande styrka, och om förutsättningarna är de rätta kan vi utveckla och dra nytta av dessa egenskaper. Eftersom människan utvecklas allra mest under barn- och ungdomsåren och en stor del av dessa år tillbringas i skolan är det i så fall logiskt att det är i skolan dessa förutsättningar bör finnas.

Många aspekter av entreprenöriellt lärande kan spåras till stora pedagoger som John Dewey, Lev Vygotskij och Célestin Freinet. Dewey ansåg att man måste sträva efter att skolan ska vara en genuin del av samhällslivet och att skolarbetet ska präglas av aktivt arbete, samarbete och idéutbyte. Viljan att lära måste komma från individen själv och man bör utgå från elevens egna erfarenheter och intressen. Vygotskijs sociokulturella syn på lärande innebär bl.a. att man lär i samspel med andra och att språket är centralt för den processen. Den arbetets pedagogik som förespråkas av Freinet innebär att allt arbete i skolan ska vara meningsfullt och ha en mottagare och att praktiskt och teoretisk kunskap värderas lika högt. I den litteratur jag funnit om entreprenöriellt lärande, saknas till viss del referenser till dessa stora pedagogiska tänkare, vilket kan göra att begreppet känns dåligt förankrat i pedagogisk forskning.

Jag kan tänka mig att Peterson och Westlunds jämförelse mellan traditionell undervisning och entreprenöriellt lärande i figur 1 (s 16) är gjord för att skapa en effekt. Jag tycker dock att en sådan svart-vit jämförelse är lite olycklig. De intervjuade lärarna vittnar alla om att det inte är önskvärt att allt lärande ska vara entreprenöriellt. Även vanliga traditionella lektioner kan behövas ibland, särskilt när det gäller att ge eleverna möjlighet att tillägna sig de bas-kunskaper de behöver för att sedan kunna genomföra sina olika projekt.

Även det faktum att ekonomiska termer hos många ger negativa associationer tror jag dessvärre kan bidra till att många avfärdar entreprenöriellt lärande som bara ännu ett ”modebegrepp”. Det tycker jag vore lite synd, för jag tror faktiskt att detta förhållningssätt till lärande kan fungera bra ur många aspekter. Jag tror definitivt att eleverna kan tycka att det gör skolarbetet roligare, mer engagerande och att det ger dem relevanta kunskaper. Jag tror även att det förbereder dem för yrkeslivet på ett bra sätt. Jag tror också att det för lärarna kan vara ett utvecklande och intressant arbetsätt. Något som de intervjuade lärarna påpekar är dock att ett sådant här mer fritt arbetssätt inte fungerar lika bra för alla elever. En del elever föredrar

en mer traditionell skola och för elever med t ex neuropsykiatriska funktionshinder kan ett sådant till synes ostrukturerat arbetssätt vara helt ohanterligt. Frågan är då hur man kan kompensera för detta. Ska de eleverna uppmanas att söka ett annat program, eller ska man upprätta en reservplan för dessa elever, som lärarna på S-programmet har diskuterat?

När jag går igenom de kriterier som Johannisson m fl (2000) ställer upp för hur ett företagsamt lärande ska gå till och jämför dem med de beskrivningar av sitt arbetssätt de intervjuade lärarna ger, så anser jag att de uppfyller samtliga. Lärandet bygger på elevernas egna erfarenheter och utgår från problem som eleverna själva finner värda att lösa, detta pga att de själva har inflytande över stora delar av projektens innehåll. Projekten förutsätter att eleverna tar ansvar för sitt eget lärande, de innehåller moment av reflektion, man övar samarbete med andra, osv, osv. Punkt för punkt går att pricka av. När jag däremot går igenom Peterson och Westlunds (2007) lista över vad som skiljer traditionell undervisning från entreprenöriellt lärande, så tycker jag däremot inte att alla är riktigt uppfyllda ännu, åtminstone inte på S-programmet. T.ex. så tycker jag inte att man kan säga att "elevens lärande är i centrum med exempelvis elevanpassade klassrum" när eleverna måste byta klassrum mellan varje lektion, endast har sina skåp att förvara pågående projekt i och blocktiden har tagits bort av schematekniska skäl. Inte heller tycker jag att villkoret "Arbetslag och eleverna drar upp riktlinjer för lärandet" kan uppfyllas när programmets arbetslag t.ex. inte innehåller någon lärare som undervisar i programmets karaktärsämne historia, och inte heller någon svensklärare. Ingen skugga må falla över de intervjuade lärarna, för detta är ju inte förhållanden de kan råda över och de vill verkligen arbeta med entreprenöriellt lärande. Om skolledningen verkligen har för avsikt att entreprenöriellt lärande ska bli en ledstjärna för hela samhällsprogrammet, så behöver förutsättningarna för detta finnas. Jag tycker inte riktigt att de gör det i dagsläget.

När jag sökte litteratur kring ämnet entreprenöriellt lärande fann jag några få avhandlingar om ämnet, men de var inte många. Detta beror säkert på att begreppet är så pass nytt. De avhandlingar som finns är till stor del av beskrivande art; vad är egentligen entreprenöriellt lärande och vilka uttrycksformer kan det ta sig? Därför skulle det vara intressant att göra en utvärdering av arbetssättet, blir eleverna verkligen mer motiverade i sitt skolarbete och lär de sig på ett bättre sätt? En sådan utvärdering skulle, om den visar att entreprenöriellt lärande verkligen ger bättre resultat, kunna motivera lärare och skolledare som idag är tveksamma till arbetssättet att prova det.

Referenser:

Tryckta källor:

Backlund – Widjeskog, Bettina (2008), *Du kan om du vill – lärarens tankar om fostran till företagsamhet*. Åbo: Åbo Akademis förlag

Bjerke, Björn (2005), *Förklara eller förstå entreprenörskap?* Lund: Studentlitteratur

Dysthe, Olga (1996), *Det flerstämmiga klassrummet*. Lund: Studentlitteratur

Forsell, Anna, red. (2005), *Boken om pedagogerna*. Stockholm: Liber

Johannison, Bengt och Madsén, Torsten (1997), *I entreprenörskapets tecken, en studie av skolning i förnyelse*. Stockholm: Regeringskansliet

Johannison, Bengt, Madsén, Torsten och Wallentin, Christer (2000), *Aha! Företagsamt lärande! En skola för förnyelse*. Stockholm: Sveriges Utbildningsradio

Landström, Bengt (1999), *Entreprenörskapets rötter*. Lund: Studentlitteratur

Leffler, Eva (2006), *Företagsamma elever - diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan*. Doktorsavhandling i pedagogiskt arbete: Umeå Universitet

Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94, Utbildningsdepartementet 1994

Nutek (2008) *Entreprenörskap i stort och smått – lärdomar från det nationella entreprenörskapsprogrammet*. Stockholm: Nutek

Patel, Runa och Davidsson, Bo (2003), *Forskningsmetodikens grunder – att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur

Peterson, Marielle och Westlund, Christer (2007), *Så tänds eldsjälar – en introduktion till entreprenöriellt lärande*. Stockholm: Nutek

Regeringskansliet (2009) *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet*. Stockholm: Regeringskansliet

Svedberg, Gudrun (2007) *Entreprenörskapets avtryck i klassrummets praxis – om villkor och lärande i gymnasieskolans entreprenörskapsprojekt*. Doktorsavhandling i pedagogiskt arbete: Umeå Universitet

Trost, Jan (2005), *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur

Elektroniska källor:

<http://foretagsam.se/> (hämtningsdatum 091101)

Bilaga 1

Frågeformulär

Bakgrundsfrågor:

Kön

Utbildning

Undervisningsämnen

Antal år i yrket

Antal år på skolan

1. Beskriv hur ni arbetar med entreprenöriellt lärande på S/E-programmet.
2. Hur kommer det sig att ni valt att arbeta på det sättet?
3. Hur länge har ni arbetat så och hur har arbetsformerna utvecklats över tiden?
4. Vilka fördelar ser du med arbetssättet?
5. Vilka nackdelar ser du med arbetssättet?
6. Vad tror du eleverna tycker?